

"Lubjanka marssal" nõukogude impeeriumi äärealasid reformimas

**Beria rahvuspoliitika eesmärkidest
ja tagajärgedest 1953. aastal¹**

TÕNU TANNBERG

I

Kolm ametlikku esindusportreed Beria tegevuse kolmest ajajärgust.
"Lubjanka marssal" on lasknud erinevatele kostüümidele lisada ühe ja sama
hästiretuseeritud ideaalnäo.

Lavrenti Beria
(1899–1953)

Beria oli Stalini üks lähimaid kaastöölisi 1930.–1950. aastatel. Ta alustas oma tegevust Aserbaidžaanis ja Gruusias julgeolekuorganites (1921–1931), millele järgnes parteiline karjäär: aastatel 1931–1938 oli ta Taga-Kaukaasia partei krai-komitee esimene sekretär, Gruusia KP esimene sekretär ja Tbilisi linnakomitee sekretär. 1938. aasta suvel sai Beriast NSVL siseasjade rahvakomissari asetäitja ja sama aasta novembris siseasjade rahvakomissar. Sellele ametikohale jäi ta kuni 1945. aasta lõpuni. 1941. aasta veebruaris nimetati Beria NSVL Rahvakomissaride Nõukogu asetäitjaks, sõja ajal sai temast Riikliku Kaitsekomitee liige ja esimehe asetäitja, 1945. aastast marssal. Sõjajärgsetel aastatel kureeris Beria Ministrite Nõukogu esimehe asetäitjana aatomirelva tootmist. Stalini surma järel sai Beriast uuesti siseminister ja tollase nõukogude impeeriumi üks mõjukamaid võimureid.

1. SISSEJUHATUSEKS

5. märtsil 1953. aastal suri "kõigi rahvaste kõige suurem sõber" Jossif Stalin. Pikki aastaid Nõukogude impeeriumi valitsenud diktaatori surm oli ühest küljest ühtaegu nii oodatud kui ka ootamatu sündmus. Paljudele inimestele tähendas Stalini surm tõelist tragöödiat ning nende lein oli siiras ja sügav. Samas ootasid Stalini surma tollases ühiskonnas kindlasti paljud, alates lihtsast kolhoosnikust kuni "suure juhi" lähikondlasteni välja. Stalini surm süstis inimestesse usku, et senine jäine ühiskondlik atmosfäär leevendub ja muutub inimsõbralikumaks. Seda ootust adusid "orvuks" jäänud Stalini endised lähikondlased. Teisalt pani diktaatori surm aluse võimukriisile, mille lõpplahendust ei osanud 1953. aasta märtsis veel keegi ette näha. Tollaste sündmuste lahendus olenes paljuski Lavrenti Beriast ja tema tegevusest.

1.1. Historiograafiast: kas timukas või reformaator?

Stalini ühe kõige tuntuma ja eripalgelisema lähikondlase L. Beria tegevus on eri aegadel leidnud erinevat käsitlemist. Beria eluajal ülistati teda kui Stalini ustavat õpilast, lähikondlast ja suurt marksisti eelkõige Kaukaasia küsimustes². Pärast Beria mahavõtmist ja hukkamist 1953. aastal mõistagi olukord muutus – temast kujundati Stalini ajastu üks verisemaid timukaid Nõukogude Liidus. Beria kui verise timuka oreool muutus omamoodi müüdiks. Seda müüti aitas kujundada eelkõige Stalini surma järgsest võimuvõitlusest võitjana väljunud Nikita Hruštšov, kuid osaliselt ka teised Beria endised "kaasvõitlejad": V. Molotov, L. Kaganovitš, G. Malenkov. Ühisel jõul ja nõul tehti Beria koos Stalini vastutavaks kõikide kuritegude eest ning varjati sel viisil oma osalust tollastes massirepressioonides.³ Müüt Beria Verisest kinnistus veelgi pärast seda, kui Läänes ilmusid Hruštšovi mälestused.⁴ Sealt omakorda kandus Hruštšovi nägemus tollastest sündmustest ning isikutest – sealhulgas loomulikult ka Beriast – paljudesse

Läänes ilmunud ajalookäsitlustesse.⁵ Kuid mitte kõik sel ajal Läänes ilmunud uurimused ei võtnud Hruštšovi nägemust omaks. Kõige mitmekülgsema käsitluse Beria tegevusest sõjajärgsetel aastatel ja eriti 1953. aastal on kirjutanud A. Avtorhanov oma 1975. aastal ilmunud raamatus "Stalini surma mõistatus", millel on tunnuslik alapealkiri: "Beria vandenõu".⁶

Jõuliselt tõusis Beria teema esile perestroika-aegses ajalookirjanduses. Tema tegevus oli "ajaloo valgeks laiguks", mida ideoloogiliselt vabamates oludes üritati värviliseks muuta. Tõsi, esialgu kirjeldati tema tegevust jätkuvalt mustades värvides. 1980. aastate teisel poolel Nõukogude Liidus ilmunud arvukad kirjutised Beriast valgustavad teda kui esitimukat, "seksuaalmaniakki", "stalinlikku monstrumit" ja nõukogude vägivaldapaaradi juhti. Beria initsiatiivil läbiviidud reformid kirjutatakse sageli Hruštšovi teeneks.⁷ Tollal ilmunud olulisemad kirjutised Beriast koondas ajaloodoktor V. Nekrassov eraldi kogumikku.⁸ Kuigi selle kogumiku eesmärgiks oli anda ülevaade Beria "kuritahtlikust tegevusest", iseloomustasid raamatus avaldatud materjalid (eelkõige Nekrassovi kirjutis) "stalinlikku monstrumit" ka stereotüübivabamas valguses.⁹

1990. aastate venekeelses ajalookirjanduses on Beria tegevuse traditsioonilise käsitluse kõrval esile tõusnud alternatiivne probleemiasetus: Beria kui reformaator? Siinkohal on silmas peetud eelkõige tema tegevust pärast Stalini surma 1953. aasta märtsist juunini. Senisest erineva lähenemise aluseks on olnud eelkõige uute arhiivmaterjalide teaduskäibesse toomine. Omamoodi murranguks selles protsessis oli 1953. aasta juuli alguses toimunud NLKP KK pleenumi (nn Beria pleenumi) stenogrammi avaldamine 1991. aastal.¹⁰ Avaldatud stenogramm tõestas ilmekalt, et enamik Beria vastu esitatud ametlikke süüdistusi – sealhulgas ka süüdistus riigipöörde ettevalmistamises – olid alusetud ja väljamõeldud. Hilisematel aastatel on avaldatud veelgi mitmeid Beria tegevust puudutavaid arhiivmaterjale.¹¹ Samuti on ilmunud tema poja Sergo mälestused ja abikaasa Nina kiri¹², Beria kirjad vanglast oma "kaasvõitlejatele"

(Malenkovile, Molotovile jt).¹³ Kuid kõige terviklikum ja vääruslikum allikmaterjalide kogumik Beria tegevusest 1953. aastal ilmus alles 1999. aastal.¹⁴ Mahukasse allikpublikatsiooni "Lavrenti Beria. 1953" on koondatud enam-vähem kõik juba varem avaldatud dokumendid koos mitmete seni avaldamata materjalidega. Kogumikus on uuesti avaldatud ka 1953. aasta Beria pleenumi nii korrigeerimata kui ka hiljem sõnavõtjate endi poolt hiljem redigeeritud stenogramm.

Viimastel aastatel on Venemaal ilmunud ka rida uutele allikmaterjalidele tuginevaid käsitusi Beria initsiatiivil teostatud ümberkorraldustest. Nendest väärivad esmalt esiletoomist B. Starkovi, O. Hlevnjuki ja V. Naumovi ja J. Žukovi teemakohased artiklid.¹⁵ Ka 1999. aastal ilmunud R. Pihhoja raamatust "Nõukogude Liit: võimu ajalugu 1945–1991" on Beria tegevusele (eriti 1953. aastal) küllalt palju tähelepanu pööratud.¹⁶ Kindlasti tuleks siinkohal osundada ka P. Sudoplatovi mälestustele ja tema poja raamatule oma isast.¹⁷ 1998. aastal avaldas Venemaal N. Rubin küllaltki mahuka raamatu "Lavrenti Beria. Müüt ja reaalsus", mis on kirjutatud Beriat täielikult rehabiliteerivas võtmes.¹⁸ Tegemist ei ole siiski teadusliku uurimusega, vaid populaarse ülevaatega Beria eluloost. Populaarses vormis on Beria teemat käsitlenud oma raamatutes ka N. Zenkovitš.¹⁹ Lisaks tuleb siinkohal ära märkida mitmeid olulisi uurimusi ja käsiraamatuid, mis puudutavad Beria "ihuametkonna" – julgeolekuorganite – tegevust ja struktuuri Nõukogude ühiskonnas.²⁰

1990. aastatel on Beria tegevust ka Lääne ajalookirjanduses arvestataval tasemel uuritud. Kõige põhjalikuma ja asjatundlikuma teemakohase käsitluse on kirjutanud Ami Knight, kes aastatel 1990–1992 töötas ka ise Venemaa arhiivides ja raamatukogudes.²¹ Mõistagi on alles jäänud ka traditsiooniline vaatenurk Beria tegevusele. D. Volkogonov tunnistab oma viimases raamatus, et Beria tegevuses olid mõned "terve poliitika sammud", kuid "Lubjanka marssal" ei olnud tema arvates mingi reformaator.²²

1.2. Probleemi asetuse

1953. aasta märtsis tekkinud võimukriis ei olnud erandlik nähtus. Tegelikult oli Venemaa võimuladvik mitmeid kordi olnud analoogilises olukorras. See oli omakorda tingitud Venemaa riikluse eripärast, mis läbi sajandite ei taganud tegusalt toimivat (rääkimata demokraatiast) võimu(trooni)järgsust. Selles mõttes ei erinenud nõukogudeaegne ühe isiku keskne võimukorraldus palju tsaariaegsest: valitseja surmaga kaasnes peaaegu alati võimukriis või segadus ühiskonna poliitilises elus. Mee-nutagem siinkohal Vene impeeriumi rajaja ning "Isamaa Isa" Peeter I surma ning sellele järgnenud paleepöörete ajastut Venemaal või 1825. aasta võimuvaakumit, mis viis detsembrimässuni. Samas oli sellele ainuvalitsuslikule riiklikule korraldusele omane ühest küljest pidev varjatud võimuvõitlus valitseja lähikondlaste hulgas ning teisalt esmapilgul üllatuslik tunnusjoon – reformimeelsus, kusjuures sageli oli uuenduste ajendiks just valitseja surm. Nii oli see ka 1953. aastal.

Käesoleva artikli sihiks on vaadelda lähemalt Stalini surma järgset sisepoliitilist olukorda punaimpeeriumis, keskendudes L. Beria reformidele 1953. aasta märtsist juunini ning nende tasalülitamisele. Sealjuures ei ole vaatluse alla võetud Beria tollane sise- ja välispoliitiline tegevus tervikuna, vaid tema mitmepalgelise reformipoliitika üks tahk – "uus rahvuspoliitika" eelkõige nendes liiduvabariikides. Beria "uue rahvuspoliitika" põhisisuks oli kohaliku rahvuskadri jõuline edutamine juhtivatele kohtadele.

Artikli esimeses osas võetakse lähema vaatluse alla Beria rahvuspoliitilise tegevuse põhiprintsiibid Ukraina NSV ja Valgevene NSV läänepiirkondades ning Leedu NSV-s ja Läti NSV-s. Uurimuse teine osa on tervikuna pühendatud Eesti sündmuste käsitlemisele rõhuasetusega siseministeeriumi liinis tehtud ümberkorraldustele 1953. aasta kevadel. Lähemalt käsitletakse Eesti NSV siseministeeriumis toimunud kaadri- ja struktuurimuutusi ning osaliselt nende ümberkorralduste järelkajasid. Võimaluse korral tuuakse näiteid teis-

test valdkondadest ja püütakse osaliselt vastata ka küsimusele – milline oli Eesti NSV koht Beria "uues rahvuspoliitikas"?

Käsitlus tugineb eelkõige viimastel aastatel Venemaal avaldatud allikmaterjalidele ja uudsetele uurimustele ning paljuski ka arhiivimaterjalidele. Tegemist on eelkõige EKP ja tollase Eesti NSV siseministeeriumi dokumentidega, mis on talle Riigiarhiivis ja ei ole seni uurijate poolt eriti kasutamist leidnud.

2. Beria märgukirjade koostamine

Eespool tõdesime, et L. Beria algatusel hakkas Kreml 1953. aasta kevadel kardinaalselt muutma senist poliitikat impeeriumi rahvusvabariikide suhtes. "Uus kurss" rahvuspoliitikas leidis esialgu oma väljundi siseministri eestvedamisel koostatud märgukirjades, mis puudutasid eelkõige aastatel 1939–1940 Moskva poolt annekteeritud territooriume – Ukrainat, Valgevene ja Baltikumi. Seega fokuseeris Beria esmalt oma tähelepanu nendele piirkondadele, kus sõjajärgsetel aastatel jätkus relvastatud vastupanu Nõukogude okupatsioonile.

Märgukirjad pidid välja tooma kohalike liiduvabariikide julgeolekuorganite tegevuse puudused ja vead sõjajärgsetele aastatel. Märgukirjade jaoks vajalike andmete kogumise (eelkõige Leedu ja Ukraina puhul) tegelesid Beria poolt selleks volitatud isikud NSVL siseministeeriumi keskaparaadist. Sellele osundab ka P. Sudoplatov, kes oma mälestustes kirjutab, et ta oli üks neist, kellele Beria tegi ülesandeks koostada üksikasjalikud märgukirjad julgeoleku- ja parteiorganite poolt teostatud vigadest võitluses vastupanuliikumisega Leedus ja Ukrainas.²³ Nimetatud kaks Nõukogude liiduvabariiki – Leedu ja Ukraina NSV – olidki esimesed, mille kohta hakati märgukirju koostama.

2.1. Leedu

Esmalt valmis märgukiri Leedu NSV siseministeeriumi tegevuse kohta. Beria esitas selle oma võimukaaslastele – NLKP KK Presiidiumi liikmetele – tutvumiseks 8. mail 1953. aastal.²⁴

Leedu märgukirja koostamine (ja selleks vajalike andmete kogumine) oli alanud juba 1953. aasta varakevadel.

Leedu NSV siseminister P. Kondakov teatas hiljem Beria "süüasja" puhul tunnistusi andes, et teda kutsuti selles küsimuses Moskvasse 1953. aasta aprillis.²⁵ Beria küsitles Kondakovi eesmärgiga saada andmeid eelkõige Leedu KP aparaadi eri tasandite töötajate rahvusliku koosseisu kohta. Beria olevat Kondakovilt ka otse küsinud: kes tema arvates võiks asendada Leedu KP KK esimest sekretäri A. Sniečkust? Leedu siseminister olevat enda sõnul kõiki kolleege partei liinis ja ka esimest sekretäri positiivselt iseloomustanud. Beria aga olevat selle peale tõsiselt vihastanud ning iseloomustanud Kondakovi kui "pagunites ametnikku", kes oma tööga toime ei tule ja seetõttu ka ametist peatselt vabastatakse.

Beria andis Kondakovile korralduse Vilniusesse tagasi lennata ja hakata Lubjankale vajalikku andmestikku koguma, mis tuli märgukirjaks vormistatuna kolme päeva möödudes Moskvasse saata. Koos Kondakoviga saadeti Vilniusesse ka NSVL siseministeeriumi 4. valitsuse ülem N. Sazõkin.²⁶ Ta viibis Leedus *incognito* ülesandega kontrollida Beria ülesande täitmist. Beria ei jäänud Leedus koostatud "küllaltki enesekriitilise märgukirjaga" rahule ja Leedu siseministri asetäitja L. Martavičiuse²⁷ sõnul sõimas koostajad (Kondakov, Martavičius, Galjavičius²⁸) "kõige madalama sõimuga" läbi.²⁹ Beria arvates varjas Leedu siseministeerium tegelikku olukorda ja oleks pidanud esitama tõepärased andmed massilise vastupanuliikumise, repressioonide ulatuse, katoliku kiriku mõjust ühiskonnas jms probleemide kohta.

Moskva suunistel tehti märgukiri Beria asetäitja B. Kobulovi poolt ümber. See dokument moonutas Kondakovi sõnul liiduvabariigi tegelikke olusid.³⁰ Hoolimata sellest kirjutatakse sellele uuele märgukirjale alla ka Leedu NSV siseministeeriumi juhtkond. Leedu KP juht A. Sniečkus tõdes hiljem, et siseministeeriumi juhtkond oli sunnitud sellele "provokatsioonilisele märgukirjale" alla kirjutama.³¹

2.2. Ukraina

Leedu märgukirja koostamisega paralleelselt tegeldi Lubjankal ka Ukraina küsimusega, kusjuures rõhuasetus oli eelkõige Lääne-Ukraina sisepoliitilisele olukorrale.

Moskvale vajalike andmete kogumine algas Ukrainas 1953. aasta märtsis-aprillis. Paar nädalat pärast Stalini surma – 19. märtsil 1953 – toimus Beria juures nõupidamine, millel arutati operatiivolukorda Ukraina läänepiirkondades. Ettekande tegi Ukraina NSV endine julgeolekuministri asetäitja P. Ivašutin. Tema sõnul oli olukord Lääne-Ukrainas normaliseerunud ja kontrolli all, kuna partei- ja nõukogude töötajad võivad rahulikult ringi liikuda ning operatiivarvel olevat tühisel arvul metsavendade salku. Beria ei jäänud Ivašutini seletustega rahule ning oli veendunud, et "MGB organid töötavad äärmiselt ebarahuldavalt". Ta andis korralduse välja vahetada kõik oblastite siseasjadevalitsuste ülemad ning käskis oma asetäitjal – B. Kobulovil – ette valmistada vastav märgukiri. See pidi iseloomustama julgeoleku- ja parteiorganite senist ebarahuldavat tööd võitluses vastupanuliikumisega ning osundama abinõudele, mis tuli tarvitusele võtta olukorra parandamiseks. Kõnealuse koosoleku ajal olevat Beria ka koosolijate juuresolekul helistanud Ukraina KP KK sekretäri-le L. Melnikovile ja talle teravas toonis ette heitnud ebarahuldavat partei-poliitilist tööd Ukraina NSV lääneoblastites.³²

19. märtsi nõupidamine oligi avalöögiks Lääne-Ukraina sisepoliitilist olukorda puudutava märgukirja koostamisel. Sellele järgnes juba konkreetsete andmete kogumine. 1953. aasta aprillis andiski Beria poolt Ukraina NSV siseministriks nimetatud P. Mešik lääneoblastite siseasjadevalitsuste ülematele korralduse lühikese ajaga koguda kokku täpsed andmed parteiorganisatsioonide juhtivkoosseisu rahvusliku päritolu kohta ning tuua välja parteiorganite tegevuse puudujäägid kõigis valdkondades, alates majandusest ja lõpetades haritlaskonnaga. Samuti nõuti informatsiooni ukraina keele kasutamise kohta haridusasutustes ja ajakirjanduses.³³ Ukraina NSV siseminister Mešik nõudis Lvovi oblasti siseasjade-

valitsuse ülemalt kindralleitnant T. Strokatsšilt ka oblasti kahe mahajäänuma kolhoosi fotosid, et nendega tõestada kolhoosikorra armetust.³⁴

Andmete kogumine Moskva tarbeks pidi toimuma ilma parteiorganeid teavitamata. Kuid tollane Lvovi oblasti siseasjadevalitsuse ülem Strokatsš informeeris Mešiku korraldusest oblasti parteijuhti Z. Serdjukki, kes omakorda teatas sellest ka Ukraina KP KK sekretäri-le L. Melnikovile. Kuid juba samal päeval helistas Strokatsšile Moskvast Beria, kes tegi talle selgeks, et parteiorganite informeerimine oli suur viga. Lisaks teatas Beria, et vajadusel muudab ta Strokatsši "laagritolmuks".³⁵

Ukraina NSV lääneoblastite ja Leedu NSV olukorda puudutavate märgukirja tekstidega ei ole artikli autoril kahjuks olnud võimalust tutvuda, kuid refereeringute järgi kritiseeriti neis julgeolekuorganite ebarahuldavat tööd vastupanuliikumise tasalülitamisel, tauniti nõukogude võimu põhjendamatu repressiivpoliitikat, osundati rahvuskadri nõrgale esindatusele partei- ja nõukogude organites ning liiduvabariigi juhtkondade tegevuse puudustele ideoloogiatöös.

2.3. Valgevene ja Läti

1953. aasta juuni esimesel poolel koostati analoogilised märgukirjad Läti NSV ja Valgevene NSV (eelkõige lääneoblastite) olukorra kohta. Ka Valgevene puhul koguti märgukirja jaoks vajalikku informatsiooni sarnaselt Leedu ja Ukrainaga. Beria tegi sellekohase korralduse siseminister M. Baskakovile, kes hoolimata keelust teavitas sellest Valgevene KP KK sekretäri N. Patolitsjevi. Lisaks olevat siseminister Baskakov esialgu ka keeldunud nõutud märgukirja kirjutamast, mille peale ta kutsuti Moskvasse ja sunniti seda tegema.³⁶

Valgevene NSV olukorda puudutava märgukirja saatis Beria NLKP KK Presiidiumile läbivaatamiseks 8. juunil 1953.³⁷ Märgukirja sissejuhatavas osas tõdetakse, et Valgevene siseministeeriumi kaader on "valgevenelastega ebarahuldavalt komplekteeritud", ning tuuakse tõestuseks ka rida arvandmeid. Beria

teavitas oma kaaslasid NLKP KK Presiidiumis, et Valgevene NSV siseministeeriumi 22 osakonnajuhatajast on vaid 7 valgevenelased. Ministeeriumi keskparaadis rakendatud 143 juhtiva operatiivtöötaja seas oli valgevenelasi 37, 1921 operatiivtöötajast 661 ja 125 uurijast 33 olid kohaliku päritoluga. Analoožilised andmed toodi märgukirjas ka Valgevene NSV oblastite ja rajoonide tasandite kaadri kohta. 1953. aasta kevadel töötas Valgevene NSV siseministeeriumi struktuuris 173 rajooni siseasjadevalitsuse ülema, kellest üksnes 33 olid valgevenelased. Eraldi on analüüsitud ka Valgevene 6 lääneoblasti siseasjade organite töötajate rahvuslikku koosseisu. Toodud andmete alusel olid nende piirkondade siseasjade organid komplekteeritud peaaegu täielikult – juhtivtöötajate osas ligi 98 % ulatuses – muulastega.

Beria märgukiri ei piirdunud üksnes siseministeeriumi probleemide esiletoomisega. Kirjas tõdetakse, et sisuliselt analoogiline on olukord rahvusaadriga ka partei ja nõukogude asutustes: 1757 lääneoblastite parteitöötajast olid kohalikku päritolu (antud juhul: pärit samadest lääneoblastitest ehk lääneukrainlased) vaid 121 inimest. Beriat ei rahuldanud ka Valgevene kõrgkoolide ja teadusasutuste õppejõudude ning teadlaste rahvuslik koosseis ega venekeelne asjaajamine liiduvabariigi ametiasutustes. Beria nägi kujunenud olukorrast väljatulekuks ühte lahendust – võimalikult ulatuslikku rahvusaadri edutamist juhtivatele kohtadele. Ta teatas, et siseministeeriumi liinis on juba otsustatud vabastada ametist senine siseminister M. Baskakov ning tema asemele nimetada valgevenelane M. Detško koos rahvusaaslastest asetäitjatega (V. Politiko, I. Voronovitš, I. Stelmahh). Beria teavitas oma kaaslasid, et juba on tarvitusele võetud abinõud Valgevene NSV siseministeeriumi komplekteerimiseks rahvusaadriga. Kuid kohaliku kaadri edutamisest üksnes siseministeeriumi liinis jäi Beria arvates väheseks. Ta tegi ettepaneku vabastada ametist ka Valgevene KP KK sekretär N. Patolitšev ja määrata ta asemele valgevenelane M. Zimjanin. Mõistagi tähendas see seda, et kohaliku kaadri edutamine pidi toimuma ka partei- ja nõukogude organites.³⁸

Valgevenega analoogiline märgukiri koostati ka Läti NSV kohta, kuid siinjuures oli tegemist ühe äärmiselt olulise eripäraga: Läti märgukirja valmistas presiidiumi jaoks ette ja esitas teistele tutvumiseks mitte Beria, vaid hoopis Hruštšov.³⁹

3. Kremlis otsused ja nende ellurakendamine

Beria initsiatiivil koostatud ja NLKP KK Presiidiumile saadetud märgukirjad ei jäänud lihtsalt informatiivseteks dokumentideks. Nende märgukirjade alusel võeti Kremlis vastu konkreetsed otsused, mis omakorda ei jäänud paberile – neid hakati ka kiiresti ellu rakendada. See sai paljuskord võimalikuks tänu sellele, et tollase Nõukogude Liidu kõrgemas juhtkonnas olid otsustajad ning elluviijad ühed ja samad isikud.

Beria märgukirjad tulid arutlusele NSVL-i kõrgemas võimuladviskus – NLKP KK Presiidiumis. Partei tipmine võimuorgan – presiidium – oli Stalini nõudel moodustatud 1952. aastal varasema kommunistliku partei poliitbüroo asemele.⁴⁰ Stalini surma järel – 6. märtsil – 1953. aastal muudeti senine 36-liikmeline (25 liiget ja 11 liikmekandidaati) NLKP KK Presiidium "suurema operatiivsuse tagamiseks juhtkonnas" 14-liikmeliseks: sinna kuulus 10 liiget⁴¹ (Beria, Bulganin, Vorosilov, Kaganovitš, Malenkov, Mikojan, Molotov, Pervuhhin, Saburov, Hruštšov) ja 4 liikmekandidaati (Bagirov, Melnikov, Ponomorenko, Švernik).⁴² Kõige tähtsamad küsimused arutati läbi eelkõige just presiidiumi liikmete poolt, kes ühtaegu teostasid ka täidesaatvat võimu kõige kõrgemal tasemel. Ministrite Nõukogu esimeheks sai Stalini surma järel G. Malenkov ning tema esimeste asetäitjate ja ministritena tegutsesid Beria (siseminister), Molotov (välisminister), Bulganin (kaitseminister) ja ministriportfellita Kaganovitš. Ka teised presiidiumi liikmed olid ministrid.⁴³ Seega oli reaalne võimukese just NLKP KK Presiidium, mille liikmed 1953. aasta mais-juunis arutasid kõige tähtsamaid küsimusi, võtsid vastu otsused ja käivitasid ühtaegu ka nende ellurakendamise protsessi.

3.1. Vastuvõtmine

Pärast Leedu ja Lääne-Ukraina märgukirjade esitamist NLKP KK Presiidiumile algasid ettevalmistused vastavate otsuste vastuvõtmiseks. Siinkohal on oluline rõhutada, et mõlema märgukirja vormiline ettekääne oli arutada liiduvabariikide siseministeeriumide ebarahuldavat tegevust vastupanuliikumise mahasurumisel. Arutelu sisuline aspekt aga oli hoopis laiem: hinnang anti Leedu NSV ja Ukraina NSV juhtkondade tegevusele tervikuna.

Beria initsiatiivi Leedu ja Ukraina küsimuses toetasid jõuliselt tema kaaslased presiidiumis ning koos otsustati, et mõlema liiduvabariigi sisepoliitilise olukorra kohta koostatakse ühine määruse projekt. Selle pidi kolme päeva jooksul ette valmistama NLKP KK sekretariaat. 20. mail arutati presiidiumis uuesti Leedu ja Ukraina sisepoliitilist olukorda puudutavat otsuseprojekti.⁴⁴ Presiidiumi liikmed kiitsid heaks Beria poolt rakendatud abinõud Leedu NSV ja Ukraina NSV siseministeeriumide töö ümberkorraldamiseks. Seega aktsepteeriti Beria ametkonna survele läbiviidud kaadrimuudatused Ukraina NSV ja Leedu NSV siseministeeriumides. Samuti otsustati sel päeval, et mõlemad Beria märgukirjad lisatakse presiidiumi protokollu juurde lisadena. Presiidiumi tegi Malenkovile, Beriale, Hruštšovile, Kaganovitšile, Suslovile, Pospelovile ja Šatalinile ülesandeks koos Ukraina NSV ja Leedu NSV juhtkondadega ette valmistada vastavad NLKP KK Presiidiumi otsuse projektid.⁴⁵ Selle sissejuhatavas osas tõdeti, et ebarahuldava olukorra Leedus ja Ukraina läänealadel põhjustasid "partei- ja nõukogude organite poolt teostatud vead ja moonutused poliitilises ja organisatsioonilises töös ja kolhoosikorra juhtimisel". Nõukogude võimu väär poliitika väljendus ka õigustamatus "karistusmeetmete ja repressioonide rakendamises".⁴⁶

Lõplikult kiideti Beria initsiatiiv heaks presiidiumi 26. mai istungil, mil võeti vastu rangelt salajased otsused "Leedu NSV küsimused" ja "Ukraina NSV lääneoblastite küsimusi"⁴⁷ Ukraina lääneoblastite küsimuste arutelul võtsid sõna presiidiumi liikmetest (sõnavõtu järjekorras): Hruštšov, Kaganovitš, Mikojan, Beria

ja Malenkov ning liiduvabariigi juhtkonnast parteijuht L. Melnikov, ministrite nõukogu esimees D. Korotšenko, teine sekretär A. Kiritšenko, Ukraina NSV endine välisminister ja dramaturg A. Korneitšuk ja ministrite nõukogu esimees L. Korinijets.⁴⁸ Leedu NSV küsimuse arutelul sai kõigepealt sõna parteijuht A. Sniečkus, siis Beria, Kaganovitš, Mikojan, Leedu NSV Ministrite Nõukogu esimees M. Gedvilas, Hruštšov ja lõpuks Malenkov.⁴⁹

Valgevene NSV ja Läti NSV sisepoliitilist olukorda arutas presiidium 12. juunil. Presiidiumi istungil asetleidnud arutelul Valgevene küsimuses osalesid Beria, Vorošilov, Hruštšov, Molotov ja Malenkov.⁵⁰ Valgevene NSV (ja ilmselt ka Läti NSV) juhtkonda tõenäoliselt enam üldse kohale ei kutsutud. Presiidium võttis vastu kaks otsust: "Valgevene NSV küsimused" ja "Läti NSV küsimused".⁵¹

1953. aasta mai lõpus-juuni alguses NLKP KK Presiidiumi poolt vastuvõetud otsused olid oma sisult, ülesehituselt ja eesmärgi püstituse poolest sarnased, kuid mitte kokkulangevad. Leedu ja Ukraina olukorda käsitlevad otsused olid küllaltki mahukad ja informatiivsed dokumendid. Valgevene (tõenäoliselt ka Läti) otsus seevastu oli tunduvalt napisõnalisem ja deklaratiivsem.

3.2. Otsuste põhisisu

Presiidiumi otsustega⁵² tunnistati aastatel 1939–1940 inkorporeeritud aladel seni teostatud "leninlik-stalinlik rahvuspoliitika" ühemõtteliselt ebaõnnestunuks ja sealjuures veeretati peamine süü kohalikele partei- ja julgeolekuorganitele. NLKP KK Presiidiumi otsused konstateerisid, et sisepoliitiline olukord Ukraina NSV lääneoblastites ja Leedu NSVs on ebarahuldav. Presiidiumi otsuse "Leedu NSV küsimus" esimene punkt kõlas: "Tunnistada Leedu KP KK ja Leedu NSV Ministrite Nõukogu tegevus nõukogude võimu kindlustamisel vabariigis ebarahuldavaks." Moskva (*resp.* Beria) arvates tuli lõpetada kõikvõimalikud rahvuspoliitika moonutused, mis "kujundavad elanikkonnas väära ettekujutuse nõukogude võimu poliitikast rahvusvabariikide majanduslikust, poliitilisest ja kultuurilisest arengust...".

Leedu NSV ja Ukraina NSV juhtkonna senise poliitika ebaõnnestumiste põhjustena tõi Moskva välja põhjendamatut repressiivpoliitika teostamise, muukeelse kaadri domineeriva rolli partei- ja julgeolekuorganites, liiduvabariikide kohalike eripärade eiramise, venestamise ja primitiivse ideoloogiatöö.

26. mail 1953 vastuvõetud otsused koosnesid kahest osast: sisepoliitilist olukorda kirjeldavast üldisest sissejuhatusest ja konkreetsetest otsuspunktidest. Mõlemas otsuses tõusevad esile kaks keskset süüdistust Leedu ja Ukraina juhtkondade aadressil:

1. rahvuskaadri vähene koolitamine ja edutamine juhtivatele kohtadele;

2. suutmatus toime tulla vastupanuliikumisega.

Moskva arvates oli just muukeelse kaadri juhtroll kohalikes võimuorganites elanikkonna üheks peamiseks rahulolematuse põhjuseks. NLKP KK Presiidiumi andmetel oli Lääne-Ukraina 311 oblasti, linna ja rajooni parteiorganisatsioonide juhi hulgas ainult 18 lääneukraainlast. Tõsise kriitika alla langes ka Ukraina NSV senise juhtkonna suhtumine Lääne-Ukraina intelligentsi. Lubamatuks peeti olukorda, kus lääneoblastite kõrgkoolide õppejõudude hulgas on üksikud kohaliku haritlaskonna esindajad, mistõttu enamikke erialasid saab omandada üksnes vene keeles.

Leedut puudutav otsus juhtis tähelepanu sarnasele olukorrale. Tõdetakse, et Leedu NSV Ministrite Nõukogu neljast asetäitjast kolm on venelased ning Leedu KP KK 15 osakonnajuhatajast vaid 7 on leedulased. Muukeelse kaadri osatähtsus oli eriti suur endises Leedu NSV riikliku julgeoleku ministeeriumis, kus 17 osakonnajuhataja seas oli vaid üks leedulane ning 87 ministeeriumi rajooniosakonna ülemast 9 ja 85 miilitsa rajooniosakonna ülemast 10 olid kohalikud. Samuti osundatakse sellele, et Leedu 92 sovhoosi direktorist 27 ja 132 masinatraktorijaama ülemast 53 olid leedulased. 26. mai otsuses Leedu kohta on ühemõtteliselt fikseeritud, et võimuesindajate kohaliku keele, kultuuri ja olme mittetundmine "raskendab võimu lähendamist massidega" ning "toidab venevastast propagandat". Ka 12. juunil vastuvõetud otsus Valgevene lääneoblastite

kohta osundas (konkreetsed arvandmeid toomata) esmase vajakajäämisena just kohaliku kaadri vähesele esindatusele kõikide tasandite võimuorganites.

Teravalt kritiseerisid otsused ka Leedu NSV ja Ukraina NSV juhtkondade tegevust vastupanuliikumise mahasurumisel üksnes repressioonide abil. Ukraina läänealadid puudutas otsuses osundati, et aastatel 1944–1952 represseeriti seal kuni 500 000 inimest, kellest rohkem kui 134 000 arreteeriti, 153 000 hukkusid ja üle 203 000 lääneukraainlase küüditati. Leedu NSV aga langes aastatel 1944–1952 repressioonide ohvriks üle 270 000 inimese ehk ligi 10 % liiduvabariigi elanikkonnast. NLKP KK Presiidium konstateeris, et vastupanuliikumisel on Leedus sügavad juured ja arvestatav toetuspind elanikkonna seas. Leedu juhtkonna peamine viga võitluses vastupanuliikumisega oli Moskva arvates selles, et "kodanlik-natsionalistliku pörandalaase likvideerimise tähtis asi" delegeeriti üksnes julgeolekuorganitele, kes püüdsid seda teha eelkõige tuginedes massirepressioonidele ja sõjajõu kasutamisele.

Leedu juhtkonda süüdistati ka katoliku kiriku mõju alahindamises ja abitus ateistlikus selgitustöös. Samuti tauniti katoliku kiriku suhtes rakendatud vägivalda ja viidati administrereerimise vohamisele partei- ja nõukogude võimuorganites.

Ukraina ja Valgevene lääneoblastite sisepoliitilise olukorra pingestumise ja elanikkonna rahulolematuse olulise põhjusena osutati vastavates presiidiumi otsustes möödalaksmistele kolhoosikorra ülesehitamisel. Moskva taunis kehtivat maksusüsteemi maal, mis ei "arvesta kolhooside ja elanikkonna majanduslikku olukorda" ning leidis, et liiduvabariikide partei- ja nõukogude organid ei ole suutnud tagada kolhoosikorra loodetud edenemist.

3.3. Otsuste direktiivne sisu

Presiidiumi otsused kohustasid Ukraina ja Leedu kohalikke võimuorganeid olukorra parandamiseks kiiresti rakendama tõhusaid meetmeid. Ukraina puhul peeti nende meetmete rakendamist "üleriiklikult tähtsaks

poliitiliseks ülesandeks" ning Leedu otsuses tõdeti, et tõhusate abinõude mitterakendamine võib üldse ohtu seada nõukogude võimu püsimise nimetatud liiduvabariigis.

Kremli arvates tuli olukorra parandamiseks mõlemas liiduvabariigis:

1. lõpetada senine põhjendamatu ja masiline vägivald poliitika ning ametiasutustes igapäevaselt ettetulev administreerimine;

2. läbi viia põhjalik kaadrivahetus partei- ja nõukogude organite kõigil tasanditel, edutades juhtivatele kohtadele kohalikku kaadrit;

3. juurutada kohalik keel liiduvabariigi ametlikus asjaajamises, arvestades ka väiksemate vähemusrahvuste huvidega (nt poola keele kasutamine Leedus);

4. välja töötada konkreetsed abinõud kolhoosikorra tugevdamiseks.

NLKP KK Presiidiumi otsus kohustas Leedu parteiorganisatsiooni lühikese ajaga ette valmistama ja läbi viima rahvuskadri edutamise juhtivatele kohtadele. Loobuda tuli väärist praktikast, et liiduvabariigi ministrite nõukogu esimehe asetäitja ja eri tasandite parteikomiteede teised sekretärid olid muulased. Rahvuskadri edutamise nõue kehtis ka kolhooside, sovhooside ja masina-traktorijaaamade esimeeste/juhatajate ametisse nimetamisel. Kaadrivahetuse käigus vabanenud nomenklatuursetel kohtadel olnud leedu keelt mitteoskavad partei- ja nõukogude võimuaranite ametnikud tuli kutsuda NLKP KK käsutusse. Leedukeelne asjaajamine tuli kehtestada kõikidel võimutasanditel.

Ukraina otsuses kohustati tähelepanelikult suhtuma Lääne-Ukraina intelligentsi ning tagama lääneukrainlaste piisava esindatuse Ukraina KP KK-s ja Ministrite Nõukogus. Nii Ukraina kui ka Leedu puhul rõhutati eraldi punktina vajadust lühikese aja jooksul likvideerida mõlemas liiduvabariigis igasugune vastupanuliikumine.

Osundatud direktiivsete abinõude ellurakendamiseks tuli kokku kutsuda kohalikud parteipleenumid ülesandega arutada Moskva suuniseid (ja Beria märgukirju) ning nende alusel välja töötada üksikasjalikud abinõud

presiidiumi ostuste ellurakendamiseks. Leedu NSV juhtkond pidi konkreetsed meetmed esitama kuu aja jooksul NLKP KK Presiidiumile kinnitamiseks. Ukraina NSV juhtkonnale anti selleks aega poolteist kuud.

Ukraina ja Valgevene olukorda puudutavad otsused nägid ette ka liiduvabariikide partei-juhtkondade väljavahetamise. Leedu otsus seevastu ei näinud ette mingeid personaalseid muudatusi liiduvabariigi juhtkonnas.

3.4. Tausttegurid

NLKP KK Presiidiumis vastuvõetud otsuseid tuleb vaadelda Beria reformipoliitika kui teraviku kontekstis.⁵³ Suhtumise muutumine rahvusvabariikidesse – "uus rahvuspoliitika" – oli üks osa sellest reformipoliitikast ja sellest aspektist lähtudes tuleks kindlasti osundada paarile sise- ja välispoliitilisele tausttegurile.

Sisepoliitilise arengu seisukohalt on oluline osundada tõsiasjale, et ülaltoodud Lääne-Ukraina, Lääne-Valgevene, Leedu ja Läti suhtes rakendatavaid põhimõtteid tuli Kremli arvates silmas pidada mitte üksnes aastatel 1939–1940 vallutatud aladel, vaid ka teistes liiduvabariikides. Nende piirkondade sisepoliitiline olukord oli tähelepanu keskmes eelkõige seetõttu, et Lääne-Ukrainas, Lääne-Valgevenes ja Baltikumis jätkus aktiivne vastupanuliikumine Nõukogude okupatsioonile. Kremli 1953. aasta hiliskevadised otsused tegelikult tunnistasid tõsiasja, et nõukogude võimu kehtestamine nendes piirkondades ei olnud veel lõppenud. Moskva andis endale aru, et massilise vägivalda kasutamine ei olnud andnud loodetud tulemusi. Teistes liiduvabariikides oli igasugune sisemine vastupanu juba tasalülitatud ja seetõttu polnud vaja ka olukorra parandamiseks mingeid direktiivseid otsuseid vastu võtta. Samas aga laienesid Beria "uue rahvuspoliitika" põhimõtted suuremal või vähemal määral ka teistele liiduvabariikidele.

Moskva rahvuspoliitika kursimuutusel oli 1953. aasta kevadel kindlasti ka välispoliitiline taust. Beria hakkas pärast Stalini surma aktiivselt tegutsema mitte üksnes sisepoliitikas,

vaid samuti välispoliitikas. Ta kritiseeris teravalt Moskva senist poliitikat Ida-Euroopas ning püüdis oma kanaleid pidi sondeerida pinda, leidmaks lahendusi mitmetele välispoliitilistele sõlmprobleemidele. Kõige laiemal kõlapinnal oli Beria initsiatiiv tollase Saksa DV suhtes, kus ta tegi ettepaneku üldse loobuda sotsialismi ülesehitamisest.⁵⁴

Käesoleva artikli teema seisukohalt on aga oluline, et Beria süüdistused Ida-Euroopa riikides Moskva poolt tehtud vigadest langesid paljuski kokku NLKP KK Presiidiumi otsustes esiletoodud mõõdalaskmistega Baltikumis, Lääne-Ukrainas ja Lääne-Valgevenes. Mõistagi oli iga Ida-Euroopa riigi puhul tegemist küllaltki eripärgelise sisepoliitilise olukorraga, kuid Beria arvates oli Moskva senine representatsioonidele, kohalike eripärade eiramisele ning unifitseerimisele suunatud poliitika väheviljakas. Tundub, et Beria pikem võimulolek oleks kaasa toonud üpris kardinaalseid kursimuutusi ka Idabloki riikide suhtes. Sellest annavad selgelt tunnistust 1953. aasta juuni keskkel (14.–16.06) Moskvast toimunud läbirääkimised Ungari kommunistliku partei juhtidega. Moskva "seltsimeeste" terav kriitika pani aluse tõsistele muutustele Ungari poliitilises elus.⁵⁵

Siinkohal võiks viidata ka tollase NSVL siseministeeriumi kontrollinspektsiooni ja eriülesannete osakonnaülemale asetäitja A. Kobulovi sõnadele 1953. aasta juunis: "Te ei kujuta endale ette, millised õigused on Berial. Ta murrab otsustavalt kõik vanad suhted mitte üksnes meie maal, vaid ka rahvademokraatiamaades."⁵⁶

3.5. Ellurakendamine

Beria hakkas oma eesmärgi rahvuspoliitika vallas realiseerima eelkõige kolmel erineval tasandil.

(1) Esmalt asus ta tegutsema oma ametkonna – siseministeeriumi – raames, teostades põhjaliku kaadrivahetuse alul Moskvast keskaparaadis⁵⁷ ja siis enamikes liiduvabariikides, eelkõige aga Ukrainas, Valgevenes ja Baltikumis. Siseministeeriumi liinis sai ta

tegutseda suhteliselt isepäiselt, kontrollimatult ning parteiaparaadist sõltumatult. 1953. aasta juunis oli Moskvast siseministeeriumis endisele Ukraina NSV siseministrile ja Lvovi siseministeeriumi oblastivalitsuse ülemale selgesõnaliselt teatatud: "Te ei arvestanud seda, et MVD etteotsa on tulnud Beria, ja seda, et nüüd ei ole MVD organid enam sellises sõltuvuses parteiorganitest".⁵⁸

1953. aasta märtsis hakkas L. Beria uuen-dama ka liiduvabariikide siseministeeriumide juhtkonda. Esimesena pandi ametisse Ukraina NSV siseministeeriumi juhtkond. 16. märtsil sai Ukraina NSV siseministriks Beria lähikondlane P. Mešik koos asetäitja S. Milšteiniga.⁵⁹ 21. märtsil vabastati kindralmajor A. Kotslavišvili Gruusia NSV siseministri ametikohalt ning asendati kindralmajor V. Kakutsjaga.⁶⁰ Kahe päeva pärast aga nimetati ametisse hulgaliselt liiduvabariikide ja autonoomsete liiduvabariikide siseministrite asetäitjaid. Läti NSV siseministri asetäitjateks said alampolkovnikud A. Sieks ja M. Ljakišev. Leedu NSVs nimetati samadele ametikohtadele polkovnikud Leonardas Martavičius ja Ilja Počkai. Sama käskkirjaga nimetati ametisse ka arvukalt kraide ja oblastite siseministeeriumi valitsuste osakonnajuhatajate asetäitjaid.⁶¹ 1953. aasta märtsi lõupäeval aga nimetati ametisse enamike liiduvabariikide ja autonoomsete liiduvabariikide siseministeeriumide ning kraide ja oblastite siseasjade valitsuste kaadrite ülemad. Läti NSV siseministeeriumi kaadrite ülemaks sai alampolkovnik Allabert, Leedus major Zalipajev.⁶² Märtsi viimasel päeval nimetati ametisse veel arvukalt uusi siseministeeriumi töötajaid. Lätis ja Leedus määrati ametisse oblastite siseasjade valitsuste ülemad.⁶³ 4. aprillil 1953. aastal määrati teenistusse enamike oblastite siseasjade valitsuste (sh Läti ja Leedu) ülemate asetäitjad.⁶⁴

6. aprillil nimetas Beria ametisse Valgevene siseministri asetäitjateks polkovnik M. Detško ja alampolkovnik A. Perepelitsõni ning rida teisi töötajaid teistes liiduvabariikides ja autonoomsetes vabariikides.⁶⁵ 10. aprillil leidis aset Gruusia NSV siseministeeriumi juhtkonna uus väljavahetamine. Ministriks sai Beria lähikond-

lane V. Dekanozov ja tema asetäitjateks kindralleitnant G. Karanadze ja kindralmajor A. Kotsliašvili. Senine minister V. Kakutšja nimetati Taga-Kaukaasia sõjaväeringkonna vastu-
luurevalitsuse ülemaks.⁶⁶

1953. aasta mais jõudis järg Balti liiduvabariikide siseministeeriumide juhtkonna väljavahetamiseni. 8. mail vabastati alles märtsis ametisse nimetatud Leedu NSV siseminister kindralmajor Kondakov ametist ning uueks ministriks sai alampolkovnik, sõjaeelse staažiga kommunist Vildžiūnas.⁶⁷ 23. mail vabastati ametist Läti NSV senine siseminister kindralleitnant Kovaltšuk ning asendati alampolkovnik Zujāniga.⁶⁸ Juunis uuendati ka Valgevene siseministeeriumi juhtkonda. 9. juunil nimetati polkovnik M. Detsško siseministriks ja tema asetäitjateks said polkovnikud V. Politiko, S. Holevo, I. Stelmahh ja I. Voronovitš (ühtlasi ka liiduvabariigi miilitsaülemaks). Ministri kohalt vabastati M. Baskakov.⁶⁹ 11. juunil vahetati välja Ukraina NSV siseministeeriumi oblastivalitsuste ülemad.⁷⁰

Paralleelselt uute inimeste ametisse nimetamisega võttis liiduvabariikide siseministeeriumides järjest enam hoogu ka koondamine. See oli tegelikult üsna ulatuslik, kuna kahe ministeeriumi ühinemise ja oblastite kaotamisega jäi kaadrit üle. 1953. aasta aprillis vabastati rida Valgevene, Balti liiduvabariikide, Moldova NSV ning Kaliningradi oblasti miilitsatöötajaid ametist. Balti liiduvabariikide puhul oli tegemist siiski eelkõige nooremkoosseisu vallandamisega. Samasugune protsess jätkus ka mais ja juunis.⁷¹

Üldjoontes võib tõdeda, et Moskvast suunatud ulatuslik kaadrivahetus – selge aktsendiga kohaliku kaadri edutamisele – jõudis liiduvabariikide siseministeeriumides lõpule 1953. aasta juuni keskpaigaks. Kohaliku päritoluga kaadri edutamine oli tegelikult küllalt tõsine probleem: vastava ettevalmistuse ja auastmetega inimesi lihtsalt ei jätkunud ja paljudele edutatutele tuli "ametikõrgendus" kindlasti ootamatult.⁷² Kaadrimuudatuste lähtumine siseministeeriumi aparaadist tekitas vastuseisu kohalikes parteiorganites. Küllaltki selge konfrontatsioon tekkis sel pinnal just Ukrainas, kus sealne siseminister P. Mešik

kaadrit tuulutas. P. Sudoplatovi sõnul oli ta ka Ukraina KK koosolekutel tavavastaselt pöördunud kõikide koosolijate poole ukraina keeles ja nõudnud kõigilt selle õppimist. Mešik olevat sellest kiideldes ka Sudoplatovile rääkinud, öeldes, et just selline peakski olema "õige liin rahvuspoliitikas".⁷³

Leedu uus siseminister aga saatis Moskvasse leedukeelse aruande, mis siseministeeriumi keskaparaadis laia vastukaja leidis. Pealegi olevat ta Beriaga kohtumisele minnes ära kaotanud kõik oma paberid, mistõttu ta ei suutnud anda adekvaatset ülevaadet käimasoleva raadiomängu detailidest.⁷⁴ Vildžiūnas oli enne ministriks saamist olnud Vilniuse linna täitevkomitee esimees. Tema määramine ministriks oli kindlasti tähelepanuväärne ja tollast ajastut iseloomustav, kuna ta üks vendadest elas Ameerika Ühendriikides. Beriaga vesteldes rääkis Vildžiūnas ka oma vennast, mille peale olevat Beria tõdenud: temast räägime siis kui otsustame tema ministriks määramist.⁷⁵

(2) Siseministeeriumi kaadri uuendamise-
ga paralleelselt valmistas Beria ette analoogilist kaadrivahetust liiduvabariikide juhtkondades. Selleks vajas ta aga oma lähikondlaste toetust, mille ta ka saavutas vastavate NLKP KK Presiidiumi otsuste vastuvõtmisega.

Liiduvabariigi juhtkonna vahetus toimus kõigepealt Ukrainas. NLKP KK 26. mai Lääne-Ukrainat puudutava otsuse arutamiseks kutsuti 1953. aasta juuni alguses kokku Ukraina KP KK pleenum. See toimus 2.–4. juunini ning päevakord oli formuleeritud järgmiselt: "NLKP KK 26. mai 1953. aasta otsusest ning "Ukraina NSV lääneoblastite küsimusi" ja sm. L. P. Beria märgukiri NLKP KK Presiidiumile."⁷⁶ Pleenumi sõnavõttudes kritiseeriti Ukraina KP senist tegevust liiduvabariigi juhtimisel, osundades eriti "nõukogulikus rahvuspoliitikas" tehtud vigadele, eriti liiduvabariigi läänepiirkondades. Pleenumil avalikustati Kremli nõuded rahvuskaadri edutamiseks. Ukraina senine parteijuht – venelane L. Melnikov – vabastati ametist ja asendati kohalikku päritolu A. Kiritšenkoga.⁷⁷ Tema tegi vastavalt presiidiumi soovitusel pleenumil põhiettekande. Melnikovi ei päästnud isegi see, et ta oli tollal

NLKP KK Presiidiumi liikmekandidaat. Ta pidi oma koha presiidiumis loovutama Kiritšenkole. Parteijuhi kohalt suunati Melnikov diplomaatilisele tööle – saadikuks Rumeeniasse.⁷⁸

Parteilise juhtkonna vahetus oli päevakorras ka Valgevenes: vastavalt presiidiumi 12. juuni otsusele kavatseti venelane N. Patolitišev asendada valgevenelase ja endise Valgevene KP KK teise sekretäri M. Zimjaniniga. Valgevenes asjad siiski nii kiiresti ei läinud kui Ukrainas. Üheks põhjuseks oli ilmselt asjaolu, et Valgevene uus parteijuht ei teadnud oma uuest ametist veel midagi.

Parteijuhi koha pakkumine tuli Zimjaninile ootamatult. Juuni alguses paluti Zimjaninit helistada Beriale. Telefonivestluses tundis Beria huvi Zimjanini välisministeeriumi satumise asjaolude ja tema valgevene keeleoskuse vastu. Jutuajamise lõpus teatas Beria, et kutsub Zimjanini lähiajal enda juurde vestlusele, jättes täpsustamata, mis küsimuses. Zimjanin informeeris sellest kõnelusest oma otsest ülemust – välisminister Molotovi, avaldades ühtlasi ka soovimatust välisministeeriumi teenistusest lahkuda. Molotov ei rääkinud Zimjaninile Valgevene olukorda käsitleva otsuse ettevalmistamisest, kuid andis mõista, et tal on raske keelduda lubamast Zimjaninit teisele ametikohale, jällegi täpsustamata – millisele. Alles pärast 12. juuni otsuse vastuvõtmist kutsus Beria Zimjanini enda juurde Kremli 15. juunil vestlusele ja teatas, millisest ametikohast on juttu. Ta teatas, et Valgevene parteijuht Patolitišev on "halb juht ja tühi inimene" ning Zimjaninil tuleb minna Valgevenes olukorda parandama. Samas sai Zimjanin teada ka vastuvõetud NLKP KK Presiidiumi otsusest, kus teda soovitati Valgevene KP KK esimeseks sekretäriks ning põhiettekandjaks kokkukutsutaval partei pleenumul.⁷⁹

Osundagem siinkohal asjaolule, et juuni keskel tuli Berial ka välispoliitiliste probleemidega tegelda. 17. juunil vallandus Berliinis ülestõus, mida Beria isiklikult maha suruma tõttas. Ilmselt seetõttu venis ka Valgevene KP KK pleenumi kokkukutsumine, mis toimus alles 1953. aasta juuni lõpus. Pleenumi esimesel päeval – 25. juunil – läks kõik analoogiliselt Ukrainas toimunuga. Kuid oodatud lõpp-

lahenduseni siiski Minskis ei jõutud, kuna Moskvast asetleidnud sündmused muutsid kardinaalselt sisepoliitilist olukorda ja jõude vahetunde impeeriumi võimuladvikus. Pleenumi teisel päeval, 26. juunil, arreteeriti Kremlis "uue rahvuspoliitika" eestvedaja – L. Beria. Samal päeval helistasid G. Malenkov ja N. Hruštšov Minskisse ja käskisid seisata kavatsetavad kaadrimuudatused Valgevene KP juhtkonnas.⁸⁰ Patolitišev jäi oma kohale ja Zimjanin jätkas NSVL välisministeeriumis osakonnajuhatajana.

1953. aasta juuni alguses toimus Leedu KP KK pleenum, mille päevakord oli järgmine: "NLKP KK Presiidiumi 26. mai 1953. a. otsusest "Leedu NSV küsimused" ja sm. L. P. Beria märgukirjast NLKP KK Presiidiumile."⁸¹ Moskva suunised rahvuskadri edutamiseks kiideti Vilniuses heaks, kuigi sellekohast otsust ajakirjanduses ei avaldatud.⁸²

Meenutagem, et 26. mail NLKP KK Presiidiumis vastuvõetud Leedu otsuses (ja ilmselt ka Läti omas) ei puudutatud organisatsioonilisi küsimusi. Seetõttu Leedus ja Lätis ei toimunud tiptasemel juhtkonnavahetusi: esivõimurid jäid ametisse, kuid 1953. aasta juunis asendati venelastest teised sekretärid kohalikega. Nii nagu presiidiumi otsused ette nägid. Leedu KP KK senise teise sekretäri Aronovi asemele sai Šmauskas ning Läti KP KK teise sekretäri Jeršovi asemele valiti Kruminš.⁸³

Suure tõenäosusega võib siiski eeldada, et ka Leedu parteijuhi A. Sniečkuse oleks Beria kindlasti lähiajal välja vahetanud. Kaudselt tunnistavad seda Sniečkuse hilisemad sõnavõtted, kus ta ei suuda Berialt sarjamata jätta. Ka siis, kui selleks enam erilist vajadust ei olnud. Veel NLKP XXII kongressil 1961. aastal vaenas Sniečkus L. Berialt: "Talitades seadusevastaselt süütute inimeste suhtes, püüdsid Beria taolised avantüristid kompromiteerida nõukogude võimu poliitikat; nad raskendasid võitlust reeturite vastu ning andsid sageli sellega võimaluse tõelistel rahva ja sotsialismi vaenlastel vastutusest pääseda."⁸⁴ Mis aga 1953. aastasse puutus, siis teatas Sniečkus Beria hukkamõistmise pleenumul juuli alguses uhkusega, et Leedus hoolimata survest suurt puhastust ei teostatud:

ministrite nõukogu aseesimees ja mitmed ministrid on endiselt venelased.⁸⁵

Ka Läti NSV suhtes hoidus Moskva 1953. aasta suvel kaardimuudatustest. Kuid 12. juuni presiidiumi otsust tuli sellegipoolest arutada. Seda tehti 22.–23. juunini toimunud Läti KP KK pleenumil, mille päevakorras oli üks küsimus: "Puudustest liiduvabariigi poliitilises töös ja majanduslikus ning kultuurilises ülesehitustöös." Pleenumi sõnavõttudes jäi kõlama vajadus radikaalselt muuta senist kaardipoliitikat, eelistades juhtivatele ametikohtadele nimetamisel kohalikku kaadrit.⁸⁶ Läti keelt mitteoskavad ametnikud tuli saata NLKP KK käsutusse.⁸⁷ Läti KP KK esimene sekretär Kalnberzinš avalikustas pleenumil Moskva nõudel kogutud andmed repressioonide ulatusest Lätis. Tema andmetel langes nõukogude vägivalda ohvriteks aastatel 1945–1953 ligikaudu 155 000 inimest.⁸⁷ Üheks aktiivseks Beria poliitikat toetavaks sõnavõtjaks sel pleenumil oli muuseas A. Pelše – hilisem tõsimeelne venestaja Lätis.⁸⁹

(3) Kolmas suund Beria rahvuspoliitikas seisnes senisest jõulisemas rahvusvabariikide rahvusliku eripära rõhutamises ja esiletoomises. See suund Beria tegevuses seostub eelkõige tema ametisolekuga Ministrite Nõukogus. Siia valdkonda kuulub ka Beria taotlus kehtestada liiduvabariikidele omased rahvuslikud autasud. Juba pärast arreteerimist tõdes Beria kahetsusega Malenkovile 1. juulil 1953. aastal adresseeritud kirjas, et ei jõudnud esitada läbivaatamiseks uut rahvusvabariikide autasude kohta käivat märgukirja. Ta meenutas Malenkovile, et seda küsimust olid nad koos tõstatanud juba Stalini eluajal.⁹⁰ Pisut oli Beria-Malenkovi autasude kavast juttu Beria pleenumil. Usbeki NSV Ministrite Nõukogu esimehe sõnul olevat Beria talle teatanud, et ta tahab kehtestada liiduliste ordenite kõrval ka liiduvabariikide autasud ning lisaks veel ka eraldi rahvusvabariikidele olulistele isikutele pühendatud ordenid.⁹¹ P. Sudoplatov väidab oma mälestustes, et Beria tahtis üles kasvada uue rahvusliku sotsialismi ideedele truu haritlaskonna, kellele nõukogude võimu ülesehitamisel tugineda.⁹²

MÄRKUSI JA KOMMENTAARE

¹ Artikkel on üks osa autori mahukamast uurimusest, mis käitleb poliitilisi olusid Eesti NSVs 1953. aastal. Tänapäeval siinkohal häid kolleege Valdur Ohmanni, Hille Oidemad ja Peeter Väljast Rahvusarhiivist osundatud abi eest.

² L. Beria kõige olulisem "teoreetiline" töö on kättesaadav ka eesti keeles: Beria L. Taga-Kaukaasia bolševistlike organisatsioonide ajaloo küsimusest. Kõne Tbilisi parteiarhiivi koosolekul 21.–22. juulil 1935. Tallinn. Poliitiline Kirjastus. 1946. Ka mitmed Beria kõned on eraldi brošüüridena Eestis sõjajärgsetel aastatel välja antud.

³ Hruštšov on avameelselt ise ka oma mälestustes tunnistanud, et Beria oli igati sobiv isik, kelle kaela sai kogu süü ajada (vt: Hruštšov N. Vospominanija. Izbrannye fragmenty. Moskva 1998, lk 295–296). 1954. aastal hävitati Hruštšovi korraldusel ka mitu paberikotti Beria dokumente.

⁴ Khrushchev N. Khrushchev Remembers. Translated and edited by Strobe Talbott. Vol. 1–2. Boston 1970, 1974. Venemaal on Hruštšovi mälestused kõige täielikumalt ilmunud ajakirjas "Voprosy istorii" 1998. aastal avaldas kirjastus "Vagrius" eraldi raamatuna mälestustest valitud fragmendid. Täna on tema mälestused ka Moskvast täielikult ilmunud (kokku 4 köidet).

⁵ Beria puhul võiks osundada T. Wittlini käsitlusele: Wittlin T. Commissar. The Life and Death of Lavrenty Pavlovich Beria. New York 1972.

⁶ Siinkohal on kasutatud Venemaal väljaantud kor-dustrükki: Avtorhanov A. Zagadka smerti Stalina (Zagovor Berija). Moskva: Slovo/Slovo. 1992.

⁷ Sobilik näide siinkohal oleks kollektiivne monograafia Hruštšovi ajastust, eelkõige aga NLKP 20. kongressist. Vt lähemalt: XX s'ezd KPSS i ego istoričeskie real'nosti. Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury. 1991, lk 19 jj. Monograafia autorite arvates pani just Beria kõrvaldamine ja tema "süüasja" arutanud pleenum aluse ühiskonna demokratiseerimisele (lk 19).

⁸ Beria: konec karjery. Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury. 1991. Kogumikku on koon-datud ajaloolaste, poliitikute, Beria kaasaegsete mälestused ja lühiuurimused, mis iseloomustavad "Lubjanka marssali" tegevuse erinevaid tahke. Küllaltki palju ruumi on pühendatud Beria arreteerimisele ja tema süüdimõistmise teemale 1953. aastal. Mitmeid analoogilisi tõlkematerjale ilmus tollal ka Eesti ajakirjanduses.

⁹ Hiljem on V. Nekrassov avaldanud eraldi raamatu

- kõikidest nõukogudeaegsetest siseasjade rahvakomissaridest ja siseministritest. Vt Nekrassov V. Trinacat' "železnyh" narkomov. Istorija NKVD-MVD ot A.I. Rykova do N.A. Ščelokova, 1917–1982. Moskva: Izdatel'stvo "Versty". 1995.
- ¹⁰ Delo Berija. Plenum CK KPSS – 2–7 iijulja 1953 g. Stenografičeskij očet. – Izvestija CK KPSS. 1991, nr 1, lk 139–214, nr 2, lk 141–208. Pleenumi stenogramm on ilmunud ka Saksamaal. Vt lähemalt: Der Fall Berija: Protokoll einer Abrechnung. Das Plenum des ZK der KPDsu Juli 1953. Stenographischer Bericht. Hrsg. v. Viktor Knoll u. Lothar Kölm. Berlin: Aufbau TB. 1999.
- ¹¹ "Novyj kurs" L. P. Berii. – Istoričeskij arhiv. 1996, nr 4, lk 132–164; "Dokladyvaju o soderžanii razgovorov, kotorye u menja byli s vragom naroda Berija...". – Neizvestnaja Rossija. XX vek. III. Moskva: Istoričeskoe nasledie. 1993, lk 43–82.
- ¹² Berija S. Moj otec Lavrentij Berija. Moskva: Sovremennik 1994; N. Beria kiri Hruštšovile 7.01.1954. – "Tol'ko bystraja smert' menja izbavit...". – Istočnik. 1994, nr 2, lk 74–76. Nina Beria kohta vt ka: Vassiljeva L. Kremli naised. Tallinn, Huma. 1998, lk 359–394.
- ¹³ Vt Lavrentij Berija: "Čeres 2–3 goda ja krepko ispravljajus...". Pis'ma iz tjurmenogo bunkera. – Istočnik. 1994, nr 4, lk 3–14. Väljavõtteid nendest kirjadest on publitseerinud D. Volkogonov. Vt: Volkogonov D. Sem' voždej. Kniga I. Moskva: Novosti. 1997, lk 347, 355.
- ¹⁴ Lavrentij Berija. 1953. Stenogramma iijul'skogo plenuma CK KPSS i drugie dokumenty. Moskva: Meždunarodnyi Fond Demokratija. 1999.
- ¹⁵ Starkov B. "Sto dnei "Ljubjanskogo maršala". – Istočnik. 1993, nr 4, lk 82–90; Hlevnjuk O. L.P.Berija: predely istoričeskoj "rehabilitacii". – Istoričeskije issledovanija v Rossii. Tendencii poslednih let. Moskva: "Ajro-XX". 1996, lk 139–154; Naumov V. Byl li zagovor Berii?. Novye dokumenty o sobytijah 1953 g. – Novaja i novejšaja istorija. 1998, nr 5, lk 17–39; Žukov J. Bor'ba za vlast' v partijno-gosudarstvennyh verhah SSSR vesnoj 1953 goda. – Voprosy istorii. 1996, nr 5/6, lk 39–57.
- ¹⁶ Pihaja R. Sovetskij Sojuz: istorija vlasti 1945–1991. Moskva: Izdatel'stvo RAGS 1998, lk 97–133.
- ¹⁷ Sudoplatov P. Specoperacii. Lubjanka i Kreml 1930–1950 gody. Moskva: Olma Press. 1997; Sudoplatov A. Tajnaja žizn' generala Sudoplatova. Pravda i vymysly o moem oce. Kniga 1–2. Moskva: Sovremennik, Olma Press. 1998
- ¹⁸ Rubin N. Lavrentij Berija. Mif i real'nost. Moskva, Olimp, Smolensk. Rusič. 1998.
- ¹⁹ Zen'kovič N. Tajny uhodjaščego veka 3. Lžesvidetel'stva. Fal'sifikacii. Kompromat. Moskva: Olma-Press. 1999, lk 88–359; Zenkovič N. Pokušenija i inscenirovki. Ot Lenina do El'tsina. Moskva: Olma Press. 1998, lk 272–320; Zenkovič N. Voždi i spodvižniki. Sležka. Ogovory. Travlja. Moskva: Olma Press. 1998, lk 98–130.
- ²⁰ Lubjanka. VCK-OGPU-NKVD-NKGB-MGB-MVD-KGB. 1917–1960. Spravočnik. Moskva: Meždunarodnyi Fond Demokratija. 1997 (Käsiraamatu koostajate A. Kokurini ja N. Petrovi sulest ilmus pikem julgeolekuorganite struktuuri ja isikkoosseisu käsitlev artiklite seeriya ka ajakirjas "Svobodnaja Mysl" aastatel 1997–1998); Organy i vojska MVD Rossii. Kratkij istoričeskij očerk. Moskva: Ob'edennaja redakcija MVD Rossii. 1996; Sistema ispravitel'no-trudavyh lagerej v SSSR. 1923–1960. Spravočnik. Moskva. Zven'ja. 1998; Korovin V. Istorija otečestvennyh organov bezopasnosti. Učebnoe posobie. Moskva: Norma-Infra. 1998.
- ²¹ Knight A. Beria, Stalin's first lieutenant. Princeton, New Jersey: Princenton University Press 1993.
- ²² Volkogonov D. Sem' voždej, lk 358–359.
- ²³ Sudoplatov P. Specoperacii, lk 551.
- ²⁴ Žukov J. Bor'ba za vlast'..., lk 55.
- ²⁵ Nekrassov V. Trinacat' "železnyh" narkomov, lk 245.
- ²⁶ Kindralleitnant N. Sazōkin (1910–1985) töötas siseasjade organites 1930. aastast ning oli varemgi impeeriumi äärealade "probleemidega" kokku puutunud. Aastatel 1940–1941 oli ta Moldaavia julgeolekuasjade rahvakomissar. Sazōkinil oli ka otse-seid kokkupuuteid Eestiga. Nimelt töötas ta aastatel 1944–1945 NSVL RJRK-i ja NSVL SARK-i volinikuna Eesti küsimustes. 1947. aastal töötas Sazōkin lühikest aega Valgevene NSV julgeolekuministri asetäitjana ja samast aastast kuni 1953. aasta märtsini L. Beria abina NSVL Ministrite Nõukogus. 1953. aasta märtsist juulini oli ta NSVL siseministeeriumi 4. valitsuse ülem. Vallandati siseasjade organitest 1954. aastal ning tagandati kõigist auastmetest (vt lähemalt: Sudoplatov A. Tajnaja žizn' generala Sudoplatova, lk 534).
- ²⁷ L. Martavičius töötas aastatel 1945–1953 Leedu NSV julgeolekuministri asetäitjana (Lavrentij Berija, lk 464).
- ²⁸ A. Galjavičius oli aastatel 1948–1953 Leedu NSV julgeolekuministri asetäitja, seejärel siseministri asetäitja ja alates 1954. aastast siseminister (Lavrentij Berija, lk 436).
- ²⁹ A. Sniečkuse sõnavõtt NLKP KK pleenumil 3.07.1953. – Izvestija CK KPSS. 1991, nr 1, lk 208.

³⁰ Nekrassov V. Trinacat' "železnyh" narkomov, lk 245.

³¹ Samas

³² Endise Lvovi oblasti siseasjadevalituse ülema kindralleitnant Timofei Strokatski seletuskiri NSVL Prokuratuurile 1953. aasta juulis. – Novaja i noveišaja istorija. 1989. nr 3, lk 172.

³³ T. Strokatski kiri N. Hruštšovile (dateerimata, juuni 1953). – Novaja i noveišaja istorija. 1989. nr 3, lk 169.

³⁴ Lvovi partei oblastikomitee sekretäri Z. Serdjuki sõnavõtt NLKP KK pleenumil 2.07.1953. – Izvestija CK KPSS. 1991, nr 1, lk 178.

³⁵ Kindralleitnant P. Strokats oli aastatel 1946–1953 Ukraina NSV siseminister, kelle Beria ametist vabastas. 19.03.1953 nimetati ta Lvovi oblasti siseasjade valitsuse ülemaks, kust vabastati 12.06.1953 ja kutsuti Moskvasse. Enne pealinna sõitmist kirjutas ta päevikusse: "Lähem kindlasse surma". Tema viidatud kiri Hruštšovile sai üheks olulisemaks dokumendiks, mille alusel hiljem Beriat süüdistati. Selle luges 1953. aasta juuli alguses toimunud NLKP KK pleenumil peaaegu täies ulatuses ette Malenkov oma ettekandes (Vt Izvestija CK KPSS. 1991, nr 1, lk 141–142). Strokats sai ka oma ustavuse eest tasutud. Beria mahavõtmise järel nimetati ta uuesti Ukraina NSV siseministriks (3.07.1953–31.05.1956), hiljem oli ta isegi NSVL siseministri asetäitja (Lavrentij Berija, lk 486).

³⁶ Valgevene KP KK sekretäri N. Patolitsëvi sõnavõtt NLKP KK pleenumil 3.07.1953. – Izvestija CK KPSS. 1991, nr 2, lk 143.

³⁷ Märgukiri on publitseeritud: Pis'mo ministra vnutrennyh del SSSR L.P. Berija v Prezidium CK KPSS o nacional'nom sostave apparata MVD BSSR. – Istoričeskij arhiv. 1996, nr 4, lk 157–159.

³⁸ Samas, lk 157–158.

³⁹ Žukov, J. Bor'ba za vlast'... lk 56. Paraku ei ole artikli autoril olnud võimalust selle märgukirjaga tutvuda.

⁴⁰ Stalin laiendas presiidiumi liikmeskonda võrreldes poliitbürooga. See oli selge umbusladusavaldu oma seniste lähikondlaste suhtes.

⁴¹ Siinkohal ei ole enam arvestatud Stalinit, keda mõistagi esialgu ka arvestati presiidiumi liikmena.

⁴² Izvestija CK KPSS. 1990, nr 7, lk 76–77. Ühtaegu kaotati ka 1952. aastal loodud NLKP KK Presiidiumi Büroo.

⁴³ Vt Stalini surma eel ja järel paika pandud võimustruktuuri: Poslednaja otstavka Stalina. – Istočnik. 1994, nr 1, lk 106–111.

⁴⁴ Žukov, J. Bor'ba za vlast'..., lk 55.

⁴⁵ Lavrentij Berija, lk 400–401, viide 28.

⁴⁶ Žukov, J. Bor'ba za vlast'..., lk 55–56.

⁴⁷ NLKP KK Presiidiumi otsused Ukraina lääneoblastite ja Leedu NSV olukorra kohta 26.05.1953. – Lavrentij Berija, lk 46–52; vt ka: Žukov J. Bor'ba za vlast'..., lk 55–56.

⁴⁸ Lavrentij Berija, lk 46. Vt ka: Naumov, V. Byl li zagovor Berii?, lk 23.

⁴⁹ Lavrentij Berija, lk 49.

⁵⁰ Samas, lk 61.

⁵¹ NLKP KK Presiidiumi otsus Valgevene NSV olukorra kohta 12.06.1953. – Lavrentij Berija, lk 61–62. vt ka Naumov V. Byl li zagovor Berii?, lk 23; Žukov J. Bor'ba za vlast'..., lk 56. Läti NSV-d puudutavat otsust pole seni publitseeritud.

⁵² Otsuste sisu analüüsimisel ei ole siinkohal enam osundatud varem viidatud NLKP KK Presiidiumi otsustele.

⁵³ Beria tegevuse tervikkäsitus 1953. aasta kevadel väljub käesoleva artikli raamest.

⁵⁴ Vt selle kohta lähemalt: Tannberg, T. Berliin–Moskva, juuni 1953. 40 aastat 17 juuni ülestõusust endises Saksa DV-s – Postimees 1993, 17. juuni; Knight, A. Beria, lk 191–194.

⁵⁵ Želitski B. Budapest–Moskva: god 1956-j. – Sovetskaja vešnaja politika v gody "holodnyj vojny" (1945–1985. Novoe pročtenie. Moskva: Meždunarodnye otnošenija. 1995, lk 242–245; vt ka Rakoszi mälestusi: Ljudjam svojstvenno ošibit'sja. Iz vospominanij M. Rakoši. – Istoričeskij arhiv. 1998, nr 3, lk 9–11.

⁵⁶ T. Strokatski tunnistus Beria tegevuse kohta 1953. aasta juulis. – Novaja i noveišaja istorija. 1989, nr 3, lk 175.

⁵⁷ Vt NSVL siseministeeriumi keskaparaadi struktuuris ja isikkoosseisus 1953. aasta kevadel tehtud muudatuste kohta: Lubjanka, lk 72–76; Kokurin, A., Petrov, N. MVD: struktura, funkci, kadry. – Svobodnaja Mysl'. 1998, nr 1, lk 112–123.

⁵⁸ T. Strokatski tunnistus Beria tegevuse kohta 1953. aasta juulis. – Novaja i noveišaja istorija. 1989, nr 3, lk 175.

⁵⁹ Vt P. Mešiku elulugu: Organy gosudarstvennoj bezopasnosti SSSR v Velikoj Otečestvennoj vojne. T.I: Nakanune. Kniga Vtoraja. Moskva: A/O Kniga i biznes. 1995, lk 85, viide 1.

⁶⁰ NSVL siseministri L. Beria käskkiri nr 36 21.03.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 214–215p.

⁶¹ NSVL siseministri L. Beria käskkiri nr 43 23.03.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 60–65.

⁶² NSVL siseministri L. Beria käskkiri nr 61 26.03.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 65–72p.

⁶³ NSVL siseministri L. Beria käskkiri nr 85 31.03.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 74–80.

- ⁶⁴ NSVL siseministri asetäitja S. Kruglovi käskkiri nr. 122 4.04.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 100–107.
- ⁶⁵ NSVL siseministri L. Beria käskkiri nr 135 6.04.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 111–113..
- ⁶⁶ NSVL siseministri L. Beria käskkiri nr 165 10.04.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 121.
- ⁶⁷ NSVL siseministri L. Beria käskkiri nr 278 8.05.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 155. Kondakov oli aastatel 1952–1953 Leedu NSV julgeolekuminister. 1953. aasta kevadel saadeti ta paariks kuuks Brjanski oblasti siseministeeriumi oblastivalitsuse ülemaks, hiljem töötas ta samal ametikohal Vladimiri oblastis (Lavrentij Berija, lk 455).
- ⁶⁸ NSVL siseministri L. Beria käskkiri nr 360 23.05.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 1177.; vt ka Strods, H. Latvijas nacionālo partizanu karš 1944–1956. Rīga: Preses Nams. 1996, lk 276–277.
- ⁶⁹ NSVL siseministri L. Beria käskkiri nr 462 9.06.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 207.
- ⁷⁰ Kokurin, A., Petrov, N. MVD: struktura, funkci, kadry, lk 118.
- ⁷¹ NSVL siseministri esimese asetäitja I. Serovi käskkirjad nr 115 3.04.1953, nr 120 4.04.1953, nr 196 16.04.1953, nr 200 17.04.1953, nr 225 22.04.1953, nr 258 30.04.1953, nr 283 8.05.1953, nr 344 20.05.1953, nr 435 4.06.1953 – ERAF, f 17, n 3, s 6, l 84–90, 94–98, 123–153, 157–163, 199–205.
- ⁷² Vt näiteks kuidas valiti Ukraina lääneoblastite siseministeeriumi oblastivalitsuste ülemaid: T. Strokatiši tunnistus Beria tegevuse kohta. – Novaja i noveišaja istorija. 1989, nr 3, lk 172–173.
- ⁷³ Sudoplatov, P. Specoperacii, lk 552–553.
- ⁷⁴ Samas, lk 551–552. Sudoplatovi sõnul tahtis parteitöölt siseministeeriumi etteotsa edutatud Leedu NSV minister lihtsalt oma kohast lahti saada. See ka peagi õnnestus.
- ⁷⁵ Taagepera, R., Misiunas, R. Balti sõlteaastad. 1940–1990. Tallinn, Koolibri. 1997, lk 187, viide 2.
- ⁷⁶ Izvestija CK KPSS. 1991, nr 1, lk 180, viide 61. Ukraina KP KK pleenumi kohta ilmus eraldi informatsioon ka 13. juuni Pravdas.
- ⁷⁷ Naumov V. Byl li zagovor Berii?, lk 20–21.
- ⁷⁸ Vt. L. Melnikovi elulugu: Izvestija CK KPSS. 1990, nr 7, lk 110.
- ⁷⁹ M. Zimjanini ettekanne Hruštšovile 15.07.1953. – Neizvestnaja Rossija, lk 45–48.
- ⁸⁰ Knight, A. Beria, lk 189, 273, viide 56.
- ⁸¹ Lavrentij Berija, lk 415, viide 100. Informatsioon Leedu KP KK pleenumist ilmus ka 17. juuni Pravdas.
- ⁸² Taagepera, R., Misiunas, R. Balti sõlteaastad, lk 133.
- ⁸³ Samas, lk 327.
- ⁸⁴ A. Sniečkuse kõne NLKP 22. kongressil 23.10.1961. – Nõukogude Kommunistliku Partei XXII kongress. 17.–31. oktoobril 1961. Stenogramm. Kd II. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. 1963, lk 46.
- ⁸⁵ A. Sniečkuse sõnavõtt NLKP KK pleenumil 3.07.1953. – Izvestija CK KPSS. 1991, nr 1, lk 209.
- ⁸⁶ Kruminš, V. Vospominanija i razmyšlenija. – Latvija na grani epoh. IV. Rīga: Avots. 1990, lk 97–98.
- ⁸⁷ Očerki istorii Latvii. S 1940 goda do naših dnei. Rīga: Zvaigzne. 1991, lk 126.
- ⁸⁸ Levits, E. Lettland unter der Sowjetherrschaft und auf dem Weg zur Unabhängigkeit. – Die baltischen Nationen. Estland-Lettland-Litauen. Köln: Markus Verlag. 1991, lk 146.
- ⁸⁹ Kruminš, V. Vospominanija, lk 101. 1959. aastal, mil toimus põhjalik puhastus Läti NSV parteija nõukogude organite juhtkonnas, ei tahtnud A. Pelše 1953. aasta juunit enam meenutada.
- ⁹⁰ L. Beria kiri Malenkovile 01.07.1953. – Lavrentij Berija, lk 75. (vt ka Istočnik. 1994, nr 4, lk 5).
- ⁹¹ Izvestija CK KPSS. 1991, nr 1, lk 202.
- ⁹² Sudoplatov, P. Specoperacii, lk 551.